

A szakkollégiumi mozgalom története és jelenkori kihívásai Magyarországon (1895–2015)

Bevezetés

Immár 120 éve, hogy Budapesten megalakult a párizsi *École Normale Supérieure* mintájára létrehozott tanárképző elitintézmény, a Báró Eötvös József Collegium. Az internátus szerepére vonatkozóan sokáig eltérő álláspontok uralkodtak a szakirodalomban: bizonyos szerzők a tanárképzés módszertani megújításának igényével létrejött intézetként jellemezték működését,¹ míg mások egyértelműen a tehetséggondozás, illetve az elitképzés egyik első hazai példaként tekintettek rá.² Az újabb kutatási eredmények azonban differenciáltabb képet festenek működéséről, hiszen a Collegium a tanárképzés módszertani megújításának szándékával jött létre, s működése fontos változásokat eredményezett annak intézményrendszerében is, emellett tagjai közül több tudósgeneráció került ki a különböző diszciplínákból. Az 1950-es évek elején a szocialista diktatúra által végrehajtott egyetemi intézményrendszeri változások a Collegium szerepét és mintaadó jellegét a tanárképzésben megszüntették, s 1956-ban az újjáalakuló intézet szakkollégiumként folytathatta jogelődjének munkáját. Így az Eötvös Collegium nem csupán a tanárképzés és a tehetséggondozás területén mutatott fel jelentős eredményeket, de a hazai szakkollégiumi mozgalom egyik első intézményes modelljének is tekinthető.³ A jubileum apropóján az ELTE PPK Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoportján belül egy, a szakkollégiumi mozgalom történetének és jelenlegi állapotának feltárását célzó kutatás létrehozását kezdeményeztük. A projekt megindítását a fentiek mellett az is indokolja, hogy az elmúlt években több, a szakkollégiumok szerveződéséhez, minősí-

¹ Sepsi Enikő (2005) A Collegium története. Visszatekintés az elmúlt 100 évre. *Világosság*, 46. No. 2–3. 31–38. [URL: <http://www.vilagosság.hu/pdf/20050530052321.pdf>] Letöltés: 2015. 11. 15. 11:12

² Ld.: KARÁDY VIKTOR (2005) *A Francia Egyetem Napóleontól Vichyig*. Felsőoktatási Kutatóintézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

³ GARAI IMRE (2014) *A tanári elitképzés műhelye. A Báró Eötvös József Collegium története 1895–1950*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.

► *Educatio* 2015/4. Garai Imre és Szabó Zoltán András: A szakkollégiumi mozgalom története és jelenkori kihívásai Magyarországon (1895–2015), 118–124. pp.

téséhez és jogszabályi környezetéhez kapcsolódó változás történt a felsőoktatás-politika területén.⁴

A szakkollégiumok történeti háttere

Egyetemtörténeti kutatásokban ismert jelenség, hogy a 12. század második felében létrejött oxfordi egyetem körül alakultak meg első ízben olyan intézmények, amelyekben az egyetemi oktatással ellentétben rendszeres és közvetlen tanári-hallgatói együttműködésen alapuló tudományos munka folyt.⁵ Az oxfordi egyetem működésében olyannyira meghatározóvá vált ez a típusú intézményes modell, hogy a mintaadó „universitas”, a párizsi egyetem körül is létrejtek a 15. század második felében az első kollégiumok, amelyek önálló tanári testülettel rendelkeztek, s egy-egy szakterület köré specializálódtak.⁶ Az 1789-es francia forradalmat követő időszakban lényegében Napóleon is ehhez a középkori hagyományokkal bíró intézménytípushoz nyúlt vissza, amikor a totális állami kontroll és a rendszeres tudományos munka biztosításának érdekében létrehozta 1808-ban a „grandes écoles” hálózatán alapuló Francia Egyetemet.⁷ Jól látható tehát, hogy az egyetemek mellett működő bentlakásos intézmények fontos szerepet játszottak az európai értelmiségi képzés történetében. A magyar felsőoktatásban a 20. század második felében terjedt el jelentős mértékben a szakkollégium mint intézménytípus, amely egyszerre látta el nyugat-európai intézményes elődjeihez hasonlóan a szakterületekre való felkészítést, tehetséggondozást, illetve az adott szakterület tudományos elitjének utánpótlását.⁸

Szakirodalmi áttekintés

A szakkollégiumok ezeken a területeken betöltött szerepéről – a nemzetközi szakirodalom felsőoktatási tehetséggondozáshoz kapcsolható tételein túl – számos magyar nyelvű munka látott napvilágot az elmúlt három évtizedben. Ezek az alkotások alapvetően két kategóriába sorolhatók: a szakkollégiumi mozgalommal kapcsolatos áttekintő, makroszintű összefoglalásokra, valamint az egyes intézmények – esetleg települések intézményeinek – történetét, eredményeit feldolgozó munkákra. Az előbbi csoport tartalma – amint arra Demeter Endre is rámutat⁹ – meglehetősen szűknek mondható: a korábban már idézett, a szakkollégiumok és az elitoktatás kapcsolatát vizsgáló tanulmány¹⁰ mellett

⁴ Ennek történeti összefüggéseiről lásd: PUKÁNSZKY BÉLA (2013) A tanárképző intézet szerepének alakulása a magyarországi tanárképzés történetében. *Pedagógusképzés*, 10–11. No. 39–40. 73–91.

⁵ MIKONYA GYÖRGY (2013) *Az Európai egyetemek története 1200–1700*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

⁶ MIKONYA GYÖRGY: i. m. pp. 175

⁷ NÉMETH ANDRÁS (2005) *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlesztési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat Kiadó, Budapest. pp. 156.

⁸ FELEY BOTOND, KOVÁCS ENIKŐ, MAYER EVELIN & mtsai. (2014) Szakkollégiumaink a nemzetközi elitoktatás tükrében. *Magyar Tudomány*, 175. No. 2. pp. 228–239.

⁹ DEMETER ENDRE (2012) Szakkollégiumok, a tehetség közege. *Felsőoktatási Műhely*, No. 4. pp. 53–72. [URL: http://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/2012_4/Felsooktatasi_Muhely_2012_4_53-72.pdf] Letöltés: : 2015. 10. 1. 23:01

¹⁰ FELEY BOTOND, KOVÁCS ENIKŐ, MAYER EVELIN & mtsai (2014) i. m.

ide sorolhatóak Fazekas Mihály és Sik Domonkos írásai,¹¹ valamint az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet megrendelésére készült – kutatási eredményeket és szakmai ajánlásokat egyaránt tartalmazó – helyzetfeltáró dokumentum is.¹² Ezek az írások alapvetően a kutatási problémához illeszkedő struktúrát és kidolgozottságot mutatnak, de több vizsgálati területen (nemzetközi kontextus, történeti és jogszabályi háttér, tipizálási lehetőségek) egyéb elemzési szempontok bevonását és módszertani továbbfejlesztést javasolunk.

A második csoportban számos könyvet, könyvfejezetet vagy tanulmányt regisztráltunk, amelyeket jelen írásban terjedelmi okokból nem tudunk feltüntetni. Ezekkel kapcsolatosan annyi legalább elmondható, hogy a szakkollégiumok lényegében valamennyi generációjából született már intézménytörténeti vagy szakmai eredményeket bemutató munka. Ezek jellegüknél fogva csak mozaikos, leggyakrabban pedig valamely érintett (igazgató, oktató, alapító tag, egykori diák stb.) által készített összefoglalások, melyek így gyakran kevésbé független, esetleg nem titkoltan elfogult álláspontot képviselnek.

Jól látható, hogy bár a szakkollégiumi hálózat bizonyos szegmenseiről, valamint az egyes intézményekről születtek írások, a szakkollégiumi mozgalomról még nem készült monografikus igényű, összefoglaló munka.

Kutatási kérdések

Kérdéses, hogy vajon mi lehet ennek a hiánynak az oka? A kutatás egyik nehézséget az adja, hogy a szakkollégium – mint intézménytípus – meglehetősen tág értelmezési kerettel rendelkezik.¹³ A vonatkozó kormányrendelet szerint „A szakkollégium az önkormányzatiság elvére és a szakkollégisták öntevékenységre épülő tehetséggondozó szervezet.”¹⁴ Bár a jogszabály további kritériumokat is meghatároz,¹⁵ célrendszerüket és más jellemzőiket tekintve a szakkollégiumok továbbra is heterogén csoportot alkotnak. A kutatás másik problémáját a szakkollégiumi hálózat földrajzi kiterjedése jelenti: lényegében Magyarországon teljes területén – sőt, a határon túl is – elszórtan helyezkednek el az egyes intézmények, ami korlátozza az átfogó terepmunka lehetőségeit.¹⁶

A kutatás első – a fentebb tárgyalt munkákból származtatható – alaptézise, hogy bár jelen formájukban a szakkollégiumok hungarikumnak tekinthetők, történetileg az angolszász „college”-ok, illetve a francia „grandes écoles”-ok egyfajta sajátos hibrid válto-

¹¹ FAZEKAS MIHÁLY & SIK DOMONKOS (2007) *A magyarországi szakkollégiumok: érdekérvényesítés, forrásszerzés, kommunikáció*. Kutatási zárójelentés, Nemzeti Civil Alapprogram. [URL: http://www.mihalyfazekas.eu/Fazekas-Sik_Szakkollegiumi%20mozgalom_2007.pdf] Letöltés: 2011. 12. 12. FAZEKAS MIHÁLY & SIK DOMONKOS (2008) *A szakkollégiumok finanszírozási stratégiái és civil jellege közötti összefüggések*. *Civil Szemle*, 5. No. 3. pp. 8–21. SIK DOMONKOS (2007) Nyilvánosság a magyarországi szakkollégiumokban. In: REICH ORSOLYA (szerk.): *A tarkaság dicsérete 2. Az Erasmus Kollégium diákjainak tanulmányai*. Erasmus Kollégium Egyesület, Budapest.

¹² ADITUS Tanácsadó és Szolgáltató Zrt. (2011) *Szakkollégiumi helyzetkép felmérése*. Kézirat, Budapest. [URL: http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/ofi_szakkollegiumi_helyzetkep_felmerese.pdf] Letöltés: 2015. 09. 26. 11:20

¹³ Ld. még MÁRKUS ZSUZSANNA (2013) *Mi a szakkollégium? Kik a szakkollégisták? Szakkollégiumok a Debreceni Egyetemen*. In: Sz.n. (szerk.): *PhD konferencia 2013*. K. n., Debrecen. pp. 188–202.

¹⁴ 24/2013. (II. 5.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatási kiválóságról. 19. § (2)

¹⁵ Ld. a rendelet 19., 20. és 21. paragrafusait.

¹⁶ A földrajzi kiterjedtségre vonatkozóan ld. ADITUS (2011) i.m. és VÁZSONYI OTTÓ (2009) *Szakkollégium, tehetséggondozás, határon túli fiatalok*. *Magyar Tudomány*, 170. No. 8. pp. 1010–1012.

zataként jöttek létre és terjedtek el a 20. század utolsó harmadában (a folyamatos változásban levő) magyar felsőoktatásban. Keletkezésük és expanziójuk köszönhető egyfelől az elmélyültebb tudományos munka és a tehetséggondozás iránti igénynek, illetve a tömegesedéssel szembenező felsőoktatás hagyományos oktatási módszereinek egyfajta kritikájaként is.¹⁷ Ezért a vizsgálati szempontok első csoportját a szakkollégium mint intézménytípus *nemzetközi háttere és beágyazottsága*, valamint megkülönböztető *magyar sajátosságai* alkotják.

A második vizsgálati szempontot a szakkollégiumok *hazai beágyazottsága, egyéb tehetséggondozási formákkal való kapcsolata*, valamint – ezzel összefüggésben – *jogi szabályozása* alkotja. Ezen a kutatási kérdésen belül kerül feltérképezésre a szakkollégiumok 19. és 21. század közötti története, valamint ehhez kapcsolódóan – történeti korszakokhoz és funkciókhoz egyaránt kötődő – generációk meghatározását, az egyes szakkollégiumtípusok tipizálását is szükségesnek látjuk.¹⁸

A harmadik kutatási kérdés a szakkollégiumok alapítási motivációjára, kapcsolati hálójára, társadalmi és kommunikációs rendszerére, illetve érdekérvényesítésére vonatkozik. Ebben a szempontcsoportban mutatjuk be a szakkollégiumi akkreditáció megjelentősen új intézményét, valamint az intézmények ernyőszervezeteként működő Szakkollégiumok Egyeztető Fórumának főbb sajátosságait is.

Források és módszerek

A nagy időtáv és a kutatási kérdések komplexitása miatt a vizsgálat is heterogén forráskört és vegyes módszertant kíván. A munkafolyamat első részét a vonatkozó – angol, német és magyar nyelvű – szakirodalom feltárása jelentette. A második fázis a történeti aspektusok esetében levéltári (elsősorban az Magyar Nemzeti Levéltár kapcsolódó anyagai) és jogforrásokra épülő történeti forráselemzés, míg a kurrens állapot felméréséhez a jogszabályi háttér feltárásán túl meghatározó szakkollégiumi dokumentumok (pl. Szakkollégiumi Charta, Interkoll Működési Rend, Szakkollégiumok Egyeztető Fórumának Eljárásrendje) elemzésével járul hozzá.¹⁹ A történeti és kurrens dokumentumok vizsgálatán túl a kapcsolatháló feltárását egy online kérdőív segítségével tervezzük, melynek adatait hálózatelemzés módszerével dolgozzuk fel.

Eredmények

A kutatás előzményeihez sorolhatóak az ELTE PPK Pedagógia-történeti Tanszékéhez, illetve Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoportjához kötődő pedagógusképzési és tudománytörténeti projektek,²⁰ valamint a szerzők felsőoktatási és

¹⁷ Vö. FELEY, KOVÁCS, MAYER & mtsai (2014) i. m.

¹⁸ Ez utóbira már kísérletet tett FAZEKAS ÉS SIK (2007) i. m., azonban a tanulmány megírása óta eltelt közel egy évtized szakkollégiumi expanziója újabb generációs besorolást tehet szükségessé.

¹⁹ A hivatkozott dokumentumok hozzáférhetőségét a Szakkollégiumok Egyeztető Fóruma (SZE) honlapja biztosítja. [URL: <http://szakkoli.hu/oldal/szakkollegiumi-charta>] Letöltés: 2015. 09. 30. 12:34

²⁰ A *pedagógusképzést támogató történeti kutatások* című vizsgálat, a TÁMOP 4.1.2. projekt keretében (kutatásvezető: Németh András). Témája: Nemzetközi összehasonlító történeti pedagógiai, illetve történeti antropológiai kutatások a közép-európai régióban (XIX–XXI. szd.). A *magyar neveléstudomány története a szakmai folyóiratok tükrében (1945–1989) – tudományos kommunikáció, szakmai diskurzusok* című, 100496. sz. OTKA projekt (kutatásvezető: Németh András)

tehetséggondozási témákban megjelent tanulmányaik, előadásai.²¹ Jelen tanulmányban – a korábbi tapasztalatokat felhasználva – két elemzési terület (*jogszabályi háttér és a szakkollégiumi hálózat*) részeredményeit mutatjuk be.

A szakkollégiumi mozgalom jogszabályi környezete

A szakkollégiumok szűkebb értelemben vett, legfelsőbb szintű jogszabályi környezetét a mindenkori (felső)oktatási törvények (1985. évi I. tv., 1993. évi LXXX. tv., 2005. évi CXXXIX. tv.), azok módosításai (1990. évi XXIII. tv., 2003. évi XXXVIII. tv. és 2009. évi CXXXVIII. tv.), illetve a hozzájuk kapcsolódó rendeletek jelentették. A 2011. évi nemzeti felsőoktatásról szóló CCIV. törvény – bár 54. paragrafusában röviden már utal a szakkollégiumok létesítésének körülményeire – a tehetséggondozás rendjének (így a szakkollégiumok szervezési elveinek) részletes szabályozásával már a kormányt hatalmazta fel.²² Ennek nyomán született meg a nemzeti felsőoktatási kiválóságról szóló 24/2013. (II. 5.) Kormányrendelet, ami jogszabályi szinten rögzíti azokat az elvi megfontolásokat és kezdeményezéseket – így például az intézmények tradicionális jellegét és a roma szakkollégiumok kiemelt státuszát²³ – amelyek szándékát és előzetes jeleit az ADITUS 2011-es tanulmánya már kimutatta.²⁴

A rendelet emellett megerősíti a szakkollégiumok állami támogatásának elhatározását,²⁵ rögzíti a szakkollégiumi működés célját és alapelveit,²⁶ a szakkollégiumi szolgáltatások hozzáférhetőségét és a felsőoktatás rendszerében való integrációját,²⁷ valamint a szakkollégiumok – az Oktatási Hivatal általi – nyilvántartását és ellenőrzését is.²⁸

A rendelet talán legnagyobb újítása a *Szakkollégiumok Egyeztető Fórumának* (SZEF) nevesítése, amelyet érdekegyeztető és érdekképviselői szakmai testületként definiál a jogszabály.²⁹ A SZEF – nem hivatalos elnevezéssel *Interkoll* – önmeghatározása szerint a „Szakkollégiumi Mozgalom fóruma és döntéshozó szerve,” célja a szakkollégiumok közötti együttműködés elősegítése.³⁰ A SZEF működése azonban túlmutat a meghatározásokban olvasható funkciókon, mivel a szakkollégiumok akkreditációját is ellátja. Ehhez két testületet választ: az úgynevezett Minősítő Bizottságot (3 évre), valamint az ezt tehermentesítő Minősítést Segítő Bizottságot (5 évre).³¹ A Minősítő Bizottság – amelynek nem lehet tagja aktív szakkollégista, vezető vagy egyéb tisztségviselő – a Szakkollégiumi

²¹ A kapcsolódó munkák elérhetőségét ld. a *Magyar Tudományos Művek Tárában*. [URL: mtmt.hu]

²² 110. § (1) 12. b)

²³ Utóbbi előzményeire vonatkozóan ld. még FORRAY R. KATALIN & BOROS JULIANNA (2009) A cigány, roma tehetséggondozás intézményei. *Educatio*, 18. No. 2, pp. 192–203.

²⁴ ADITUS (2011): i. m. Jelen tanulmány a rendelet 2015. december 9-én hatályos állapotát mutatja be.

²⁵ 19. § (1) és 24. §

²⁶ 19. § (2) és (3)

²⁷ 20. §

²⁸ 23. §; A szakkollégiumok nyilvántartásába vételére vonatkozó jogszabályok hozzáférhetőségét ld. az Oktatási Hivatal honlapján [URL: http://www.oktatas.hu/felsooktatasi/hatosagi-ugyintezes/szakkollegiumok_nyilvantartasba_vetel] Letöltés: 2015. 10. 12. 12:45

²⁹ 22. §

³⁰ *Szakkollégiumi Minősítési Eljárásrend*. 1. [URL: http://szakkoli.hu/sites/default/files/eljarasrend_2014.11.28_1.pdf] Letöltés: 2015. 11. 10. 13:45

³¹ *Szakkollégiumi Minősítési Eljárásrend*.

Charta alapelvei³² mentén négy szempontcsoport szerint értékeli a szakkollégiumokat: a) autonómia, b) szakmai és tudományos működés, c) társadalmi felelősségvállalás, d) materiális (tagság létszáma, együttlakás).³³

A fenti kritériumok alapján a bizottság – az évenként kiírt pályázatban – négy kategóriába sorolja az intézményeket: a) „minősített szakkollégium” (3 évre), b) „minősített szakkollégium” (1 évre), c) „szakkollégiumi ígéret,” d) pályázat elutasítása.³⁴

A szakkollégiumi hálózat kiterjedése és minősítéshez kapcsolódó jellemzői

A szakkollégiumi mozgalom nagyságáról történeti viszonylatban nehéz összehasonlítást adni. Az 1990-es évek expanziójának köszönhetően 2007-ben 46, 2011-ben pedig 78 szakkollégiumot regisztráltak a vonatkozó tanulmányok.³⁵ A fentebb vázolt akkreditációs mechanizmus hiányában ezek a számok csak korlátozottan összevethetőek a 2015-ös adatokkal, ahol 108 szakkollégiumot soroltak be a SZEFE honlapján.³⁶ Ezek minősítés szerinti megoszlását az 1. sz. ábra szemlélteti.

1. ábra: A szakkollégiumok minősítés szerinti megoszlása.

Az egyes szakkollégium-típusok aránya

Forrás: a szerzők saját szerkesztése a SZEFE adatai alapján. [URL: <http://szakkoli.hu/oldal/szakkollegiumok>] Letöltés időpontja: 2015. november 30.

A szakkollégiumok akkreditáció szerinti arányában szembeűnő, hogy az intézmények többsége – közel kétharmaduk – *nem minősített*, de a fennmaradó 39% is megoszluk a

³² A Szakkollégiumi Chartát 1991-ben, Zánkán fogadták el a nyári találkozóán részt vevő szakkollégiumok, azóta 2001-ben és 2011-ben is módosították (ld. ADITUS, 2011, i. m.). A Charta különböző szövegvariánsait ld. a SZEFE honlapján. [URL: <http://www.szakkoli.hu/oldal/szakkollegiumi-charta>] Letöltés: 2015. 11. 3. 19:10

³³ Részletesebben ld. Szakkollégiumi Minősítési Eljárásrend.

³⁴ Szakkollégiumi Minősítési Eljárásrend. 4–5.

³⁵ FAZEKAS MIHÁLY (2007) i. m. ADITUS (2011): i. m. Az adatok mindkét esetben csak a fennmaradt szakkollégiumok számára vonatkoznak.

³⁶ [URL: <http://www.szakkoli.hu/oldal/szakkollegiumok>] Letöltés: 2015. 11. 30. 21:00

kritériumoknak korlátozottan megfelelő (1 éves minősítés), illetve a teljes értékű (3 éves minősítés) szakkollégiumok között. A vonatkozó szabályozás szerint az akkreditációs pályázatokat évenként írják ki, így az egyes alcsoportokba tartozó intézmények száma, így pedig a szakkollégiumi hálózat minősítés szerinti belső aránya is rendkívül dinamikusan változhat a közeljövőben.

Összegzés – a kutatás folytatása

A kutatás előzetes eredményeit tekintve elmondható, hogy a szakkollégiumok koordinációja törvényi és rendeleti szinten csak általánosan valósul meg, a részletesebb szabályozás (így különösen a minősítési eljárás) a nem jogforrási hierarchiába tartozó – elsősorban a Szakkollégiumok Egyeztető Fórumához köthető – dokumentumokban megy végbe. A szakkollégiumi hálózat méretét tekintve a lassuló növekedés trendje érvényesül, azonban az alapul vett adatok megbízhatósága és összehasonlíthatósága korlátozott. Az évenkénti ciklusokban zajló pályáztatás okán a szakkollégiumok zöme csak ideiglenesen viseli minősítését, így a teljes mozgalom mennyiségi jellemzői mellett a belső arányok változása is valószínűsíthető.